

Kuiper plaatst zijn boek uitdrukkelijk in de traditie van het Nederlandse elite-onderzoek. Het behandelt de bekende componenten van politiek, welstand, status en reproductie; het materiaal is verzameld volgens de methode van de collectieve biografie. Het boek is in die traditie ook zonder meer een voorbeeldige aflevering geworden. Helaas kleven er ook de tekorten van de traditie aan. De voornaamste daarvan lijken mij dat het bestaan van de bestudeerde groep, alsmede haar vooraanstaande positie, als min of meer vanzelfsprekend worden beschouwd. Juist in het geval van de Friese adel, zo weinig afgebakend in de achttiende eeuw, was er alle aanleiding tot het stellen van de vraag naar de samenbindende elementen en het problematiseren van de randfiguren. Ook zou men meer willen horen over het verwerken van de oprichting van de Hoge Raad van Adel en de Friese Ridderschap. Sedert het proefschrift van de socioloog Schmidt, over de lotgevallen van de patricische familie Teding van Berkhout sedert 1500, beschikken we over een mooi analytisch instrumentarium om het gedrag van elitefamilies te doorgronden als vormen van patrimoniaal beheer, in het economische, politieke en sociale vlak. Bij Kuiper is een dergelijke zienswijze doorgaans op z'n best impliciet aanwezig. Wellicht onderken ik in zijn door Weber gestructureerde *thick description* onvoldoende een alternatief onderzoeksprogramma, maar vooralsnog vind ik dat het boek in dit opzicht geen nieuwe bijdrage biedt. Vanuit ieder ander gezichtspunt is het echter een modelstudie, van een grondigheid die we in het huidige universitaire onderzoeksklimaat wellicht niet vaak meer zullen mogen zien.

Maarten Prak

J. G. M. M. Rosendaal, A. W. F. M. van de Sande, ed., *Dansen rond de vrijheidsboom. Revolutionaire cultuur in Brabant en de Franse invasie van 1793* ('s-Hertogenbosch: Stichting Brabantse regionale geschiedbeoefening, 1993, 281 blz., f93,50, ISBN 90 72526 23 6).

In 1793 beleefden verschillende delen van Brabant een korte maar spannende periode, toen Franse legers van de generaals Dumouriez en Miranda het generaliteitsgebied van de Republiek binnenvielen. De inval, zo blijkt uit deze bundel, was in propagandistisch opzicht voorbereid door patriotten die in 1787 waren uitgeweken naar Frankrijk en daar in oktober 1792, na de val van de constitutionele monarchie, het radicale Comité Revolutionair der Bataven hadden gevormd. Zij waren onder meer verantwoordelijk voor operatie 'Inktkoker', waardoor op 1 januari 1793 via diverse kanalen in de gehele Republiek een manifest werd verspreid waarin deze revolutionaire cel vanuit Frankrijk de naderende revolutie aankondigde en de inwoners waarschuwde zich niet te verzetten, op straffe van vervolging. De erop volgende 'bevrijding' was echter maar van korte duur door de nederlaag van Dumouriez bij Neerwinden. Deze periode is echter, blijkens de resultaten in deze bundel, niet onopgemerkt voorbijgegaan aan de bevolking.

Volgens de auteurs ontwikkelde zich in verschillende dorpen en steden een revolutionaire cultuur. Cultuur definiëren zij in navolging van de antropoloog Clifford Geertz en moderne cultuurhistorici als een 'systeem van betekenisgeving' dat van binnenuit aan verandering onderhevig is, maar dat met name ook door invloed van buitenaf ingrijpend kan worden gewijzigd. Soms treedt in zo'n systeem een radicale breuk op, een 'infarct' aldus de auteurs, doordat betekenissen uit een andere context worden toegeëigend en getransformeerd met als gevolg dat bepaalde maatschappelijke verschijnselen opeens volstrekt anders worden geduid dan voorheen. Nieuwe symbolen en rituelen worden geïntroduceerd en oude vormen van

betekenisgeving krijgen nieuwe ladingen. Karakteristiek voor een revolutionair cultureel systeem is de grote van mate van polarisatie ofwel 'een dualistisch wereldbeeld, waarin Goed tegen Kwaad strijdt'(16). Via een breed archivalisch onderzoek hebben de auteurs van deze bundel getracht de uitingen van zo'n revolutionair cultureel klimaat in kaart te brengen en daarvan verslag te doen.

Het boek is in vijf delen opgedeeld. In het eerste deel zijn de hoofdstukken van meer algemene aard opgenomen. Het meest belangwekkende daarvan is het stuk over de rol van het Comité Revolutionair der Bataven. Verder lezen we over de plaatselijke propagandadistributeur van Pieter Jansse van Tooren, 'het soort mens waar revoluties op gebouwd worden' aldus de slotzin, maar die niettemin in de titel als 'collaborateur' wordt aangemerkt. Met hoofdstukken over de militaire gang van zaken en de contrarevolutionaire propaganda wordt het meer algemene deel besloten. In deel twee, drie en vier zijn de diverse geografische verkenningen ondergebracht, van het land van Cuijk tot Zevenbergen, met ook ruime aandacht voor Breda als het epicentrum van deze revolutie. Deel vijf brengt de resultaten van de diverse detailstudies bij elkaar en formuleert enkele conclusies.

Dansen rond de vrijheidsboom is een terechte poging een tamelijk verwaarloosde episode uit de revolutietijd aan de vergetelheid te ontrukken. Het onderzoek, dat verricht werd in het kader van een doctoraalwerkgroep aan de Universiteit Nijmegen, heeft vele nieuwe gegevens opgeleverd. In die zin beantwoordt de bundel aan de doelstelling van de beide redacteuren om te laten zien welke mogelijkheden er open liggen voor de studie van een revolutionaire cultuur in Nederland, met name in het kader van de komende herdenkingen van 1795. Toch kleven er aan de bundel een aantal bezwaren.

Van meer dan tweehonderd pagina's uit deze bundel kan gezegd worden dat zij niet over revolutionaire cultuur handelen. De delen drie, vieren vijf zijn niet meer dan zeer gedetailleerde verslagen van de gebeurtenissen op diverse plaatsen in Brabant. Hoewel men onder het hier gehanteerde cultuurbegrip ook het gedrag van personen kan verstaan wil dit niet zeggen dat iedere handeling *in* een revolutionair cultureel klimaat ook relevant is voor de illustratie *van* die revolutionaire cultuur. De betreffende bijdragen zijn niet meer dan een traditionele lokale geschiedschrijving, met een sterk verhalend karakter. Voor de uitgever van de bundel waarschijnlijk geen bezwaar, maar de titel scheidt andere verwachtingen. De tweeslachtigheid is ook herkenbaar in de illustraties. Het boek bevat enkele frappante afbeeldingen van spotprenten die reeds in de jaren tachtig waren verschenen, maar nu in een andere betekenis opnieuw werden uitgeven (42 en 93). Een fraai voorbeeld van toeëigening en transformatie. Aan de andere kant zijn er verschillende afbeeldingen van dorpen of steden waar de beschreven gebeurtenissen hebben plaatsgevonden, maar die weinig illustratief zijn voor het probleem van culturele ontwikkeling.

Ook vraag ik mij af waarom 'revolutionaire cultuur' als begrip een apart bestaansrecht heeft ten opzichte van 'politieke cultuur'. De auteurs wekken de indruk dat zij 'revolutionaire cultuur' beschouwen als een onderdeel van 'politieke cultuur' en reserveren de eerste term voor hun historisch antropologische benadering. Maar als men deze discipline een volwaardige plaats wil geven binnen het onderzoek naar politieke cultuur, wat wel de ambitie is (16), in hoeverre kan dan het adjectief 'revolutionair' daarbij behulpzaam zijn. Wanneer men 'cultuur' al definieert als een systeem van betekenisgeving dat aan verandering onderhevig is, dan betekent dit dat de toevoeging 'revolutionair' — immers ook een kwalificatie die op verandering duidt — alleen een beperking van dit begrip kan inhouden en slechts de totale shocktoestand en algehele polarisatie kan typeren. De vraag werpt zich op of het concept 'revolutionaire cultuur' niet het zicht belemmert op de personen die juist consensus nastreefden en dus oogkleppen heeft voor

minder polariserende vormen van gedragen betekenisgeving die wel onderde noemer 'politieke cultuur' begrepen kunnen worden.

Ook rijst bij de 'revolutionaire cultuur' van 1793 onvermijdelijk de vraag naar de aard van de cultuur in de periode tot 1787. In de concluderende beschouwing wordt er terecht op gewezen dat er een aantal nieuwe elementen in de culturele praktijk van 1793 te onderkennen is. De bestrijding en zuivering van het kwaad is niet alleen meer gericht op de stadhouderlijke symboliek, maar op alle symbolen die overheersing ofwel vormen van ongelijkheid aanduiden. Ook het oprichten van de vrijheidsbomen zelf is duidelijk een nieuw gegeven, overgenomen uit Frankrijk. Maar er is ook veel herkenbaars uit de periode 1781-1787. Er wordt opgemerkt dat het revolutionaire karakter van de publikaties van het Comité gelegen was in 'het krachtige taalgebruik en de wijze van verspreiding' (267). De organisatie van operatie 'Inktkoker' zelf en de polariserende retoriek van het verspreide manifest, dat niet toevallig ook *Aan het volk van Nederland* heet, doen echter sterk denken aan de periode vóór 1787. Als er toen ook al een 'revolutionaire' cultuur was, in welk opzicht is er dan een fundamentele wijziging in 1793? Naar mijn oordeel vond er al vanaf 1781 een proces van toeëigening en transformatie plaats. Betekenisverschuivingen van symbolen, rituelen en politieke begrippen zijn zeker bij de uitgeweken patriotten in hoog tempo doorgegaan. De toevoeging van het begrip 'revolutionair' aan het inherent dynamische karakter van het begrip 'cultuur' lijkt mij hier alleen maar tot verwarring te leiden en geen goed middel om de ontwikkelingen en breuken in de revolutietijd te bestuderen.

S. R. E. Klein

A. Hoogenboom, *De stand des kunstenaars. De positie van kunstschilders in Nederland in de eerste helft van de negentiende eeuw* (Leiden: Primavera Pers, 1993, 255 blz., f45,-, ISBN 90 74310 08 7).

Binnen elke zichzelf respecterende opleiding tot kunstenaar is tegenwoordig wel een module te vinden die de aanstaande artiest voorbereidt op het harde bestaan als zelfstandig ondernemer. Hij of zij leert daar ondernemingsplannen opstellen, offertes opstellen en kostprijzen berekenen. De negentiende-eeuwse kunstenaars die in het boek van Hoogenboom worden besproken, moesten al die zaken in de praktijk leren. Na de opheffing van de gilden in de Bataafse tijd was er geen sprake meer van een stelsel waarbinnen aanstaande kunstenaars de bedrijfsvoering van hun meester konden leren en binnen de academies werd meer gesproken over het ideale schoon dan over het slijk der aarde. Toch lijkt het erop dat de kunstenaars, zonder kennis te hebben van moderne marketingstrategieën, zich uitstekend wisten te redden in een tijdperk dat nu niet bekend staat als zeer welvarend en de kunsten toegedaan.

In haar helder geschreven en mooi vormgegeven boek behandelt Hoogenboom een aantal aspecten van het kunstenaarschap in de eerste helft van de negentiende eeuw in theorie en praktijk. Tussen die twee blijkt een nogal brede kloof te gapen. In de theorie na 1800 kwam steeds meer de nadruk te liggen op de immateriële zijde van het kunstenaarschap. In de kritieken op de tentoonstellingen van levende meesters, die vanaf 1808 werden gehouden, werd uitgehaald naar de oppervlakkige smaak van het publiek. Vooral de vroege biografen van de kunstenaars, Van Eijnden en Van der Willigen, beijverden zich om hen in een zo gunstig mogelijk daglicht te stellen en eventuele morele feiten te verdoezelen. De kunstenaars waren zelf echter voornamelijk heel praktisch bezig te voorzien in hun onderhoud. Tot 1840, dus gedurende het grootste deel van de door Hoogenboom onderzochte periode, bleef het kunstenaarschap in de eerste plaats een beroep, daarna werd het meer een roeping.